

گردشگری پایدار شهری در بافت های قدیمی و تاریخی ایران

رسول داراب خانی

چکیده

توسعه صنعت گردشگری که تا چندی پیش تنها به عنوان ابزار اقتصادی شهرها و کشورها مورد توجه قرار گرفته است امروزه با ورود بحث های توسعه پایدار به آن و مطرح شدن با عنوان توسعه پایدار گردشگری ، ابزاری برای توسعه فرهنگی - اجتماعی - زیست محیطی - اقتصادی ، جوامع میزبان محسوب می گردد. این مقاله با روش توصیفی به بررسی وضعیت گردشگری پایدار شهری در بافت های قدیمی و تاریخی ایران پرداخته است. در ابتدا اثرات زیرساختی گردشگری، گردشگری پایدار، مسیریابی گردشگران در بافت های کهن، پایداری، پیشینیه و مفهوم توسعه پایدار و توسعه پایدار شهری، توسعه محله ای پایدار و اهداف پایداری محله ای در بافت تاریخی مورد بررسی قرار گرفته سپس به تحلیل و بررسی علل و عوامل عقب ماندگی صنعت توریسم در ایران پرداخته است. براساس یافته های مقاله ، علل عدم رونق گردشگری کشورمان شامل مواردی از قبیل ذیل می شود: ضعف مدیریت و فقدان زیرساختها، پشتوانه نفتی ، نوع نگرش و سیاستهای دولتمردان و عدم توجه به این بخش ، عوامل اجتماعی و فرهنگی. همچنین در پایان مقاله نیز نتیجه گیری به عمل آمده است.

کلید واژه: پایداری شهری ، توسعه پایدار، گردشگری، بافت قدیمی ، ایران

مقدمه

امروزه گردشگری یکی از بزرگ ترین و متنوع ترین صنایع جهان است و رشد سریع آن تغییرات اجتماعی و اقتصادی و محیطی فراوانی را به همراه داشته است، از این رو به حوزه مهم مطالعاتی بین پژوهشگران مبدل شده است (کازمی و همکاران، 1389). در جهان اقتصاد امروز، صنعت گردشگری، پس از صنعت نفت و تولید خودرو، سومین صنعت پول ساز شناخته می شود (تقوی و پورسلیمانی، 1388). صنعت گردشگری، ضمن تحریک اقتصادهای محلی، سرمایه گذاری خارجی را جذب می کند، فعالیت و کار را افزایش می دهد، زیرساختارهای جامعه را بهبود می بخشد و موتور محرک رشد و توسعه هر کشور می باشد (Liang & Hui, 2016). در دهه های اخیر بسیاری از دولت ها، مسئولان اقتصادی و صاحب نظران با حساسیت بیشتری به گسترش این صنعت پرداخته اند و می کوشند سهم بیشتری از بازار جهانی این صنعت را برای جوامع خود به دست آورند (معصومی، ۱۳۸۵). در این میان، کشورهایی که به متنوع سازی اقتصادی روی آورده اند و می خواهند خود را از اقتصاد تک پایه ای رها کنند، در جستجوی شناخت راه های آن یا خلق راه ها و روش های جدیدند (زردان و منصور بهمنی، ۱۳۹۴) یکی از راهبردهایی که در اغلب کشورها مورد توجه قرار گرفته توسعه و گسترش گردشگری در نواحی قدیمی و تاریخی و دارای پتانسیل های لازم برای گسترش گردشگری است. (Liu et al., 2017).

2

مقاله حاضر ابتدا به بررسی اثرات زیرساختی گردشگری - گردشگری پایدار - مسیریابی گردشگران در بافت های کهن - پایداری - پیشینه و مفهوم توسعه پایدار و توسعه پایدار شهری - توسعه محله ای پایدار - اهداف پایداری محله ای در بافت تاریخی پرداخته و در نهایت به بررسی علل و عوامل عقب ماندگی صنعت توریسم در ایران همت گماشته است.

اثرات زیرساختی گردشگری

گردشگری به طور کلی به عنوان مسافرت تفریحی در نظر گرفته می شود. هر چند که در سال های اخیر شامل هرگونه مسافرتی می شود که شخص به واسطه آن از محیط کار یا زندگی خود خارج شود. واژه گردشگر از زمانی پدید آمد که افراد طبقه متوسط اقدام به مسافرت کردن نمودند. از زمانی که مردم توانایی مالی بیشتری پیدا کردند و عمرشان طولانی تر شد، این امر ممکن شد. اغلب گردشگرها بیش از هر چیز به آب و هوا، فرهنگ یا طبیعت مقصد خود علاقه مند هستند. ثروتمندان همیشه به مناطق دوردست سفر کرده اند، البته نه به صورت اتفاقی، بلکه در نهایت به یک منظور خاص: برای دیدن ساختمان های معروف و آثار هنری، آموختن زبان های جدید و چشیدن غذاهای متفاوت. گردشگری سازمان یافته امروزه یک صنعت بسیار مهم در تمام جهان است (<http://www.aftabir.com>).

بطور کلی ورود گردشگران به یک منطقه باعث می گردد تا زیرساخت ها و تسهیلات عمومی منطقه بهبود یافته و در شکل گیری شبکه راههای جدید و استاندارد، آب آشامیدنی سالم، دفع صحیح فاضلاب ها، توسعه ارتباطات، ایجاد امنیت، مراکز تفریحی و امور بهداشتی و مراقبتی کمک فراوانی شود. این در حالیست که توسعه بی رویه گردشگری منجر به تخریب زیرساخت ها، کمبود آب

آشامیدنی و مصرف بی‌رویه برق و سرانجام نارضایتی مردم بومی و حتی از بین رفتن چشم‌اندازهای طبیعی می‌شود. اثرات زیرساختی گردشگری قادر هستند که بنیان‌های جغرافیایی یک منطقه گردشگری را دگرگون سازند و باعث رشد و ترقی ابعاد مختلف فضایی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی آن منطقه شوند. (کبیری‌زادگان، ۱۳۸۹، ۶۷)

گردشگری پایدار

گردشگری پایدار را گردشگری می‌دانند که از نظر اکولوژیکی و بوم‌شناختی بی‌خطر، از نظر اقتصادی قابل اجرا و ممکن و از نظر اجتماعی قابل پذیرش باشد (Megan, 2002, 12). باتلر، گردشگری پایدار را گردشگری تعریف کرده است که بتواند در زمانی نامحدود، در یک محیط ادامه یابد و از نظر انسانی و فیزیکی به محیط زیست آسیب نرساند و تا بدان حد فعال باشد که به توسعه سایر فعالیت‌ها و فرایندهای اجتماعی لطمه‌ای وارد نیارد (Batler, 1994, 56). بدین ترتیب مؤلفه‌های توسعه پایدار گردشگری نیز از نظر زیست محیطی سالم، از نظر اقتصادی پربازده و پویا و از نظر اجتماعی پذیرفتنی و فزاینده باشد بطوریکه نه تنها نسل‌های حاضر، بلکه نسل‌های بعدی نیز بتوانند از منافع و سودمندی‌های آن بهره‌مند گردند. گردشگری بالقوه از این توانایی برخوردار است تا با استفاده از انواع منابع طبیعی، فرهنگی، اقتصادی و... و بدون اعمال اثرات زیانبار محیطی به مانند سایر صنایع به عنوان کارگزار توسعه و تغییر مطرح گردد، از این رو برنامه‌ریزی دقیق گردشگری این توان را دارد که در جهت توسعه پایدار عملی گشته و به اجرا درآید.

3

بنا به تعریف سازمانی جهانی گردشگری «توسعه گردشگری پایدار با توجه ویژه به اصول حفاظتی و افزایش فرصتهای بهره‌برداری نسل‌های آینده، به ارضای نیازهای نسل حاضر گردشگران و نواحی میزبان می‌پردازد.»
اصول گردشگری پایدار در کنفرانس «راهبرد عملی توسعه گردشگری پایدار» که در شهر ونکوور کانادا برگزار شد، بصورت زیر تعیین گردید:

- در نظر گرفتن برنامه‌ریزی به عنوان بخشی از استراتژیهای توسعه و فعالیت‌های صنعت گردشگری در جهت دستیابی به ثبات و پایداری اقتصادی و زیست محیطی در یک کشور یا منطقه
- رعایت اصول اخلاقی توسط تمام دست‌اندرکاران صنعت و احترام به محیط زیست، فرهنگ، اعتقادات، سنن و الگوهای سیاسی جامعه گردشگرپذیر
- حمایت و حفاظت از منابع طبیعی، وضعیت اقتصادی و محیط اجتماعی و فرهنگی جامعه گردشگرپذیر
- فراهم کردن شرایط و تشویق مردم محلی به مشارکت فعال در امر برنامه‌ریزی و پذیرفتن نقش در فعالیت‌های گردشگری
- ایجاد ارتباط عقلایی و منطقی بین فعالیت‌های مختلف صنعت گردشگری با شرایط اجتماعی، فرهنگی و زیست محیطی در یک کشور یا منطقه
- اعمال کنترل‌های دقیق و اصولی بر روی تمام فعالیت‌های صنعت گردشگری در تمام مراحل توسعه این صنعت (بصیرنیا، ۱۳۸۸).

هولون گردشگری را فعالیتی اجتماعی می‌داند، که شامل رفتار انسانی، استفاده از منابع، تعامل با دیگران، اقتصاد و محیط است (holden, 2000:3) ویور این تعریف را این گونه بسط داده است: گردشگری مجموع پدیده‌ها و ارتباطات ناشی از کنش متقابل میان گردشگران، سرمایه دولت‌ها و جوامع میزبان، دانشگاه‌ها و سازمانهای غیردولتی، در فرایند جذب، حمل و نقل، پذیرایی و کنترل گردشگران و دیگر بازدیدکنندگان است (weaver, 2000:3) به طور کلی گردشگری را فصل مشترک سه عامل اصلی جاذبه‌ها، گردشگران و جامعه میزبان می‌دانند (موحد، ۱۳۸۶: ۷۲). در واقع گردشگری پایدار را می‌توان به کارگیری

ظرفیت های مناطق طبیعی برای احیاء و بهره وری منابع آن در آینده، کمک به شناخت آداب و رسوم و شیوه های زندگی مردم محلی برای کسب تجربه گردشگری، پذیرفتن سهم عادلانه مردم محلی از سودهای گردشگری و با بردن اشتیاق و انگیزه مردم محلی دانست (fennel,1999:20). زیفر معتقد است که اکوتوریسم نوعی گردشگری با رویکرد برنامه ریزی شده می باشد که تکیه بر تاریخ طبیعی منطقه و فرهنگ بومی دارد. بعلاوه از طریق ارائه نیروی کار و امکانات مالی به حفاظت از محیط و رفاه سکنه جامعه میزبان نیز کمک می نماید (ziffer,1989:6). کوپر اساس تفکر گردشگری را اینگونه بیان کرده: محیط های طبیعی و مصنوعی در رابطه با پذیرش گردشگر دارای آستانه معینی در زمینه های زیست محیطی اجتماعی و اقتصادی و تعداد گردشگر هستند که پایداری محیط در گروه توجه و رعایت این گونه آستانه هاست (cooper,2000:185). بنابراین پایداری در زمینه گردشگری عبارت است از راهکارهایی برای مهار سرمایه داری در استفاده از منابع موجود در زمینه جذب گردشگری که متناسب با حفظ و نگهداری از آن منابع بوده و سبب افزایش سودمندی برای جوامع محلی شود (محلای، ۱۳۸۱: ۲۱۲).

مسیریابی گردشگران در بافت های کهن

امروزه مطالعه فعالیت های گردشگری و طراحی مسیرهای گردشگران در فضا و مکان، یکی از موضوعات مهم و شاخص در مدیریت گردشگری است. در این راستا جغرافی دانان و محققان علاقمند به این هستند که بدانند افراد چه جاهایی و از چه طریق برای بازدید انتخاب می کنند و در پی این هستند که بدانند چه مدلی الگوهای حرکت گردشگران را در شهرها نشان می دهد. مسیریابی گردشگران در بافت های کهن به عنوان گامی دوجانبه و شاید چندسویه برای حفاظت از بافت و هدایت گردشگری می تواند به عنوان پیش اقدامی، بافت کهن مورد نظر را احیا بخشد و به عنوان گامی تکمیلی در امر حفاظت، به احیا بافت منجر می شود. مسیریابی بهینه، ضمن معرفی بافت و عناصر بارز آن به عنوان یک راهی و یک هادی مناسب می تواند هر ناآشنایی را با بافت مأنوس سازد و می تواند راهی باشد که حیات را در درون بافت جاری سازد. توانایی جذب گردشگر نه فقط برآورنده نیازهای مربوط و معاصر بافت است بلکه به عنوان ضرورتی برای حل مسائل بافت های کهن و ارزشمند نهفته در دل شهرها تلقی می شود. برای این که مسیری صلاحیت تردد برای گردشگران را داشته باشد، می باید دارای یک سری ویژگی و عواملی باشد. تعداد این عوامل مؤثر بسته به شرایط موجود افزایش و کاهش می یابد. در رویکردهای مطرح در ارتباط با مسیریابی گردشگران در بافت های کهن و تاریخی معیارهایی که برای شناخت یک مسیر بهینه گردشگری در ارتباط با بافت مورد نظر ضروری است، به قرار ذیل هستند:

- لازم است مسیر انتخاب شده از مسیرهای موجود در بافت باشد و با در نظر داشتن شرایط خاص هر بافت ساماندهی شود. این شرایط، ارزش کالبدی و فرهنگی و رفتاری و اصل تداوم زندگی، تعریف حدود و قلمرو و احترام حرایم و شرایط طبیعی را شامل می شود.
- مسیری باشد که به طور تاریخی مکان وقایع و حوادث شهری بوده و یا اینکه در زندگی امروز نقش هویت بخش و تأثیرگذار داشته باشد.
- مسیری باشد که در زمان خاص در گذشته کاربرد داشته و هم اکنون نقش خود را از دست داده و احیای آن می تواند در باززنده های فضاهای شهری پیرامونی مؤثر افتد.
- مسیری باشد که بتواند خصلت کاملاً پیاده داشته باشد و یا در زمان های خاص، توانایی پذیرش سواره و یا پیاده را در خود داشته باشد. این محدوده زمانی می تواند ساعات، روزها، تناوب های خاص در شبانه روز، هفته، ماه یا فصل را شامل شود.
- مسیری باشد که بتواند حداکثر فضای آن را به پیاده و حداقل فضای مطلوب سواره را در آن تدارک دید.

- مسیری باشد که پیوستگی آن در دل بافت پیرامونی انعطاف‌پذیر بوده و مانع سلب حق انتخاب گردشگر در مسیر نشود و امکان تصمیم‌گیری در طی مسیر را برای او فراهم آورد.
- مسیری باشد که بتوان اجرای آن را در مراحل مختلف و با توجه به شرایط بافت، محدودیت‌ها و مشکلات اجرایی و نیز پذیرش تغییرات از سوی ساکنان تدارک دید. (حبیبی، ۱۳۸۰، ۴۹)
- مسیری باشد که از امنیت بالایی برخوردار باشد.
- مسیری باشد که دسترسی به تجهیزات و تأسیسات گردشگری (هتل‌ها، مراکز اطلاع‌رسانی و...) را به آسانی فراهم آورد.
- مسیری باشد که از دسترسی بالایی به اماکن ارزشمند تاریخی برخوردار باشد.
- مسیری باشد که ضمن دارابودن کارکرد حرکتی و عبوری از جهت اقتصادی و اجتماعی اهمیت بسیار داشته باشد. (Falamaki, 2005)

امروزه تقریباً در تمامی مطالعات مربوط به بازسازی و تجدید حیات مراکز شهری، معابری با اولویت تخصیص به عابرین پیاده با کاربری تجاری مدنظر قرار می‌گیرد. این مسیرها از عواملی به شمار می‌آیند که قادر به تضمین دوام زندگی و در نتیجه پایداری مراکز کهن شهری خواهند بود.

5

پایداری

کمیسیون جهانی محیط زیست و توسعه (کمیسیون برانت لندن ۱۹۸۷) پایداری را، آن نوع پیشرفت که نیازهای نسل حاضر را بدون کاهش توانایی نسل آینده برای پاسخگویی به نیازهای خود، تامین کند، تعریف کرد. تعاریف اخیر، اغلب بر اصل اخلاقی برابری بین نسلی صحنه گذاشته و بر اجبار اخلاقی نسل حاضر بر تضمین شرایطی برای نسل آینده که حداقل، کیفیت زندگی آنان به خوبی نسل فعلی باشد، تأکید می‌کنند. بنابراین توسعه پایدار مفهومی شکل یافته نیست، بلکه بیشتر، فرآیند دگرگونی رابطه سیستم‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی را بیان می‌کند. پایداری در عمل معادله‌ای است بین ضرورت‌های زیست‌محیطی و نیازهای توسعه. مفهوم جدید توسعه پایدار کلی‌نگر است و همه ابعاد اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی و دیگر نیازهای بشری را بر می‌گیرد.

پیشینه و مفهوم توسعه پایدار^۱ و توسعه پایدار شهری

طی دهه‌های اخیر، توسعه پایدار و توسعه پایدار شهری به تدریج به پارادایم (الگوواره)^۲ نوین و مسلط ادبیات نظری و علمی رایج در باب توسعه و برنامه‌ریزی شهری تبدیل شده است. این پارادایم، اگر چه ناظر به برداشت‌ها و تفسیرهای گوناگونی است، اما در مجموع بر پایداری و استمرار توسعه برای همگان و نسل‌های آتی طی زمان و بر همه‌جانبه‌نگری ابعاد پیچیده اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی فرایند توسعه در سطح یک کشور یا شهر، تأکید دارد (سالک، ۱۳۸۶).

مفهوم توسعه پایدار که در دهه ۱۹۸۰ از طرف «کمیسیون جهانی محیط زیست و توسعه» مطرح شد، اینک به یک نظریه فراگیر و بحث‌آمیز در تمام عرصه‌های برنامه‌ریزی برای توسعه و عمران تبدیل شده است. از جمله می‌توان به مطالعات و نظرات جدید در زمینه «توسعه پایدار گردشگری» و «توسعه پایدار شهری» اشاره کرد که ادبیات وسیعی را در دو دهه اخیر به خود اختصاص داده

¹Sustainable Development

²Paradigm

است. این مفهوم اولاً ضرورت نوعی بازنگری در تمام مفاهیم و روش‌های پیشین توسعه را مطرح ساخته است و ثانیاً نشان می‌دهد که تأمین توسعه پایدار به همکاری تمام ملل و مردم جهان، در چارچوب نهادهای ملی و بین‌المللی نیاز دارد (صرافی، ۱۳۷۵).

توسعه پایدار

اندیشه توسعه پایدار، در اواسط دهه ۱۹۸۰ با توجه به این تفکر شکل گرفت که رشد اقتصادی و توسعه اجتماعی بایستی به گونه‌ای باشد که سرمایه‌های زیست محیطی و نیازهای توسعه را برای نسل‌های بعد دچار نقصان نسازد. تا اواخر دهه ۹۰، مشخص شد که برای تحقق توسعه پایدار لازم است مباحث اقتصادی، سیاسی و زیست‌محیطی به طور همزمان مورد توجه قرار گیرد. توسعه پایدار توسعه‌ای است که تأمین‌کننده خدمات پایه‌ای در ابعاد زیست محیطی، اقتصادی و اجتماعی برای همه و در جهت عدالت اجتماعی باشد و در عین حال سیستم‌هایی که از این خدمات بهره می‌برد، منابع طبیعی و اجتماعی را تهدید و تخریب ننماید (سالک، ۱۳۸۶).

بر اساس تعریف کمیسیون جهانی توسعه و محیط زیست^۳، «توسعه پایدار عبارت است از توسعه‌ای که پاسخگوی نیازهای فعلی باشد، بدون آنکه توان نسل‌های آینده در تأمین نیازهای خود را تحت تأثیر قرار دهد» (WCED, 1987). توسعه پایدار، الگوی نوینی بود که در برابر سایر دیدگاه‌های علمی و سیاست‌های عملی مسط در دنیا عنوان گردید؛ در واقع توسعه پایدار واکنشی در برابر فرآیندی از توسعه است که چه در یک مقطع زمانی برای تمامی ساکنین زمین و چه در طول زمان، حتی برای اقلیت توسعه یافته کنونی، قابل استمرار و پایدار نیست (صرافی، ۱۳۸۱).

پایداری شهری

قرن بیست و یکم، قرن مواجه با بحث جدال برانگیز توسعه پایدار با اولویت قراردادن توسعه پایدار شهری است (لمن، ۱۹۹۱). مک نیل (۱۹۹۰)، بر این عقیده است که توسعه پایدار به میزان وسیعی با شهر ارتباط برقرار می‌کند. همچنین وایت (۱۹۹۴) تهدید محیط زیست مبتنی بر الگوی سکونت شهری را دلیل اهمیت شهر از دیدگاه توسعه پایدار برمی‌شمارد. در رابطه با تدوین سیاست‌های شهری پایدار، چوگول (۱۹۹۳) به حفظ منابع طبیعی، تأمین عدالت اجتماعی از طریق توسعه اقتصادی پایدار، زمینه‌سازی مشارکت اجتماعی و بهره‌گیری از فن‌آوری‌های جدید و کارآمد اشاره دارد. بنابراین شهر پایدار شهری است که تنوع در آن وجود داشته و مورد حمایت قرار گیرد و تفکیک و جدایی فضایی بارزی در گروه‌های درآمدی وجود نداشته باشد. کلیه افراد و گروه‌ها به خدمات و تسهیلات اساسی دسترسی داشته و ساکنین دارای موقعیت‌های برابر باشند. بنابراین مفهوم شهر پایدار مفهومی بسیار ارزشمند و نویدبخش است؛ آلودگی، ازدحام و شلوغی و بی‌هویتی، بی‌روحو و دوری از طبیعت را از شهر می‌گیرد و محیط‌هایی قابل پیاده‌روی، فعال، پرتحرک و اجتماعی تحویل می‌دهد. در حقیقت شهر پایدار بستری برای رسیدن به اهداف پایداری است (بحرینی، ۱۳۸۵، ۲۹۷).

توسعه محله‌ای پایدار

در مقایسه با تعاریف و مفاهیم بسیاری که تا کنون از توسعه پایدار در سطوح بین‌المللی، ملی، منطقه‌ای و شهری ارائه شده است، می‌توان گفت که مفهوم توسعه پایدار در مقیاس محله هنوز به قطعیت روشنی نرسیده و ابعاد آن مورد بررسی و تجزیه و تحلیل جدی قرار نگرفته است (عزیزی، ۱۳۸۴). توسعه محله‌ای پایدار مبین این اصل است که محلات شهری، دارای درونمایه عظیم اجتماعی و فرهنگی هستند که تنها بازآفرینی فرهنگ شهروندی و توجه به محلات به عنوان بستر زندگی اجتماعی ساکنین، به

³WCED (World Commission on Environment and Development)

توسعه پایدار منجر خواهد شد. نمود توسعه محله‌ای پایدار، در این است که همه مردم و ساکنین آن شامل همه گروه‌ها و اقشار، از حقوق و امکانات برابر استفاده نموده و همچنین مسئولیت فعالیت‌ها و تصمیم‌گیری‌هایی را که بر محیط زندگی‌شان تأثیر می‌گذارد، بپذیرند.

همان طور که هیچ شهری نمی‌تواند بدون اتکا به منابع و ظرفیت محیطی اطرافش پایدار بماند، بدون توجه به اجزاء درونی خود محلات، که کوچکترین سلول‌های شهری هستند نیز این پایداری تحقق نمی‌یابد. چنانچه محله‌های شهر، بر اساس اصول و مبانی علمی و فرهنگی، برنامه‌ریزی و سازماندهی گردد، می‌تواند معیارهای مشترک و پویای زندگی را در شهر، توسعه و تعمیق بخشد (سالک، ۱۳۸۶).

توسعه محله‌ای پایدار در بافت‌های تاریخی

محله‌های سنتی، محصول انتخاب طبیعی ساکنین و خانوارها و برخوردار از رشد طبیعی بوده است، اما امروزه واحدهای کوچک اجتماع محله‌ای، به تدریج استقلال و قدرت عمل خود را از دست داده و جایگاه خود را به محیط‌های بزرگ عاری از هویت و هدفمندی، واگذار نموده است. اگر در گذشته، واحدهای شهری از نوع محله، احساس تعلق و پیوند فرد با محیط زندگی را فراهم می‌گردانید، امروزه ده‌ها متغیر آشکار و پنهان جمعیتی، اجتماعی، فنی و اداری، در راستای تضعیف و یا انهدام این رابطه عمل می‌کند به طوریکه زمینه‌های فرسایش عاطفی و روانی افراد، هر روز تشدید می‌گردد (موسوی، ۱۳۸۲) تضعیف واحدهای کوچک زندگی شهری، خود عامل عمده‌ای در تضعیف روابط صمیمی اجتماعی و زمینه‌ای مناسب برای تولید انواع مختلف از ناهنجاری‌های رفتاری و عاطفی، تلقی می‌گردد.

از جمله عوامل مؤثر در تغییر ساختار محلات شهری، طرح‌ها و برنامه‌های کنترل شده شهر است که به گونه‌ای غیرمستقیم، سازوکار طبیعی شبکه زندگی و فعالیت محله‌ای را دگرگون نموده است. دگرگونی فوق، به دنبال خود تأثیرات فراوانی در شکل‌گیری ادراک، احساس و رفتار جدید در شهرنشینان به همراه داشته است. کارشناسان در جستجوی تبیین شرایطی هستند که در داخل شبکه وسیع فعالیت‌های شهری سادگی و صمیمت اولیه محیط‌های کوچک انسانی، به وجود آید. بدیهی است هدف فوق تنها به کمک باززنده‌سازی واحدهای فضایی - اجتماعی تهدید شده در شهرها، یعنی محله‌ها امکان‌پذیر است (سالک، ۱۳۸۶).

اهداف پایداری محله‌ای در بافت تاریخی

به طور کلی، هدف اصلی توسعه محله‌ای پایدار، بهبود ساختار فضایی و تقویت هویت مکانی از طریق نهادهای اجتماعی و در راستای افزایش سرمایه‌های اجتماعی است. هدف نهایی توسعه محله‌ای پایدار، ارتباط میان سرمایه‌های اجتماعی و کالبدی است؛ بدین مفهوم که از فرآیندهای اجتماعی به منظور بهبود هویت و ساختار کالبدی و ایجاد ظرفیت برای توسعه‌های آتی، استفاده می‌گردد (سالک، ۱۳۸۶). به دلیل تسهیل در ادراک معنی محیط، هویت مکان زیستی یکی از مهمترین جنبه‌های کیفی یک مکان است. هویت مکانی، فرآیند تعامل انسان و محیط زندگی و یا فعالیت‌های انسان‌ها در درون این محیط تلقی می‌گردد. برای ساکنین یک محدوده، بر حسب طول مدت اقامت و یا فعالیت و به دلیل درونی شدن تجربیات، مشاهدات و یا خاطرات مختلف، احساس پیوستگی و تعلق خاطر، به عنوان بخشی از هویت اجتماعی ایجاد و تقویت می‌گردد.

توسعه شبکه‌های فضایی، به تنهایی نمی‌تواند تأمین‌کننده اهداف توسعه پایدار محله‌ای باشد؛ بدین ترتیب، توسعه در کنار ضرورت‌های فضایی، نیازمند بازسازی اجتماعی و احیاء و تقویت شبکه تعاملات اجتماعی است. در این راستا بافت‌های تاریخی شهری، با وجود شبکه تعاملات اجتماعی و روابط اجتماعی پایدار و حس تعلق خاطر میان ساکنین بومی و همچنین دارا بودن ارزش‌های کالبدی و فرهنگی غنی، مورد توجه بیشتری قرار می‌گیرند. بر این اساس و با دستیابی به اهداف توسعه پایداری محله، در بافت‌های

تاریخی شهری علاوه بر بهبود ساختار کالبدی و احیاء یادمان‌ها و آداب و رسوم کهن، پایداری سکونت را در این فضاهای واجد ارزش تاریخی خواهیم داشت.

ایران و عوامل عقب ماندگی صنعت توریسم

جهانگردی و گردشگری از دیرباز در ایران رونق داشته و قرار گرفتن در مسیر جاده ابریشم، آمد و شد خاورشناسان، وجود کاروانسراها، چاپارخانه‌های قدیمی و راه‌های ارتباطی گسترده دلیل این مدعاست.

گاه سخن از رونق گردشگری در دوره‌های تاریخی ایران می‌شود اما باید گفت امروزه جاذبه‌های توریستی در ایران افزایش یافته است چرا که همه‌ی بناهایی که در دوره‌های تاریخی پیشین ساخته شده‌اند، امروز می‌توانند در جذب توریست مؤثر باشند. اما به چه دلیل یا دلایلی سهم ما از گردشگری جهان گستره‌ای در حد هیچ است (پایگاه اینترنتی خبرگزاری جمهوری اسلامی و پایگاه اینترنتی ایران هتل). بر اساس نتایج تحقیقات انجام شده، ایران سالانه حدود یک میلیارد دلار بابت مسافر تهای اتباع خود پرداخت می‌کند و به تعبیری هر خانواده ایرانی که به طور متوسط پنج عضو دارد، سالانه 85 دلار از سهم تولید ملی خود را بابت رونق به بازار جهانی توریست می‌پردازد، بدون اینکه از این بازار سهمی برده باشد. درآمد کشورهای خارجی از توریست ایرانی چهار برابر درآمد ایران از توریست خارجی است. شاید بی دلیل نباشد که قسمتی از درآمد دو شرکت بزرگ هواپیمایی بزرگ دنیا به ایران اختصاص دارد. طبق اعلام مسوولان گردشگری سهم ایران از بازار گردشگری جهان در حدود ۰/۰۸ درصد است (پایگاه اینترنتی خبرگزاری جمهوری اسلامی، ۱۳۸۸/۷/۴).

8

باید از کشورهای اسلامی، که ایران مهم‌ترین مشتری آنهاست پرسید که چرا ایران را به عنوان مقصد گردشگری انتخاب نمی‌کنند، شاید با بررسی پاسخ آن‌ها ما هم بتوانیم راهکارهایی را ارائه دهیم تا از سود آن بهره ببریم. البته عوامل گوناگونی از منظر توریست خارجی چه مسلمان و چه غیر مسلمان عنوان شده است که ما نمی‌خواهیم به همه‌ی آنها پردازیم، اگر مشکل سرویس دهی هتل‌ها، حمل و نقل، راهنمای تور مجرب، امکانات تفریحی مطابق با سلیقه‌ی توریست و هزاران مشکل دیگر حل شود و هزاران اما و اگرهای دیگر ما هم خواهیم توانست مثل کشورهای فرانسه با بیش از 80 میلیون نفر توریست خارجی، اسپانیا 60 میلیون نفر، آمریکا 55 میلیون نفر، چین 52 میلیون نفر، ایتالیا 46 میلیون نفر (خبرگزاری جمهوری اسلامی، ۱۳۸۸/۷/۴) رتبه‌های ممتازی را در جذب توریست کسب کنیم. ولی ما در حال حاضر، خود را با این کشورها مقایسه نمی‌کنیم سوال ما این است کشورهای مسلمان که تقریباً از نظر سرویس دهی نظیر ایران هستند و از نظر موقعیت جغرافیایی یا همسایه ما هستند و یا به دلیل مراوده‌های توریستی می‌توانند تعامل خوبی با ایران داشته باشند چرا ایران را انتخاب نمی‌کنند. با توجه به مطالب پیشین، پاسخ این است که؛ کشورهای مسلمان به طور کلی در هیچ کدام از دو دسته‌ی توریست فرست و توریست پذیر، رتبه‌ی قابل ملاحظه‌ای ندارند. که دلیل عمده و اساسی آن را می‌توان عدم اقبال دولت‌ها و ملت‌های آن‌ها دانست. عدم وحدت سیاسی و فرهنگی میان آنها نیز از عواملی است که باعث شده است حداقل خودشان با یکدیگر هم تعاملات قابل ملاحظه‌ای نداشته باشند. اما پشتوانه‌ی نفتی را باید به عنوان عامل اثر گذار در اتخاذ این سیاستها، معرفی نمود هرچند که از ضعف مدیریت‌ها و فقدان زیرساختها، در این زمینه نمی‌توان چشم پوشید. شاید همین فقدان منابع نفتی باعث رشد گردشگری کشورهای چینی و مالزی شده باشد چنان که ترکیه، با جذب ۲۲/۲ میلیون گردشگر در سال ۲۰۰۷ در رتبه نهم جهان قرار گرفته و مالزی با اختلاف جذب یکصد هزار گردشگر کمتر از ترکیه، پس از این کشور در جایگاه دهم جهان در جذب گردشگران قرار داشته است و اگر عربستان سعودی با

۵/۱۱ میلیون جهانگرد بر جایگاه بیست و یکم جهان تکیه زده است (خبرگزاری جمهوری اسلامی، ۱۳۸۸/۷/۴) به خاطر حضور حجاج می باشد. نداشتن منابع طبیعی در حد زیاد حتی باعث رشد خلاقیت آنها در ارائه ی راههایی برای جلب بیشتر توریست، نیز شده است. علاوه بر نقش اساسی سیاستگذاران در جلب یا دفع توریست، می توان به عوامل اجتماعی و فرهنگی به عنوان یک عامل مهم توجه کرد. به نظر نگارنده اگر دولتمردان یک مملکت هم بخواهند به رونق گردشگری بیندیشند، تا از نظر اجتماعی و فرهنگی آمادگی لازم وجود نداشته باشد موفقیت چندانی حاصل نمی شود. حداقل در مورد کشورهایی به جز عراق و عربستان که مردم با انگیزه های اعتقادی سفر می کنند نه تفریحی، در مورد بقیه ی کشورها و از جمله ایران باید واقعا شرایط پذیرش توریست فراهم باشد و بعد انتظار جذب توریست را داشت.

نتیجه گیری

۱- اثرات زیرساختی گردشگری قادر هستند که بنیان های جغرافیایی یک منطقه گردشگری را دگرگون سازند و باعث رشد و ترقی ابعاد مختلف فضایی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی آن منطقه شوند.

۲- گردشگری پایدار را گردشگری می دانند که از نظر اکولوژیکی و بوم شناختی بی خطر، از نظر اقتصادی قابل اجرا و ممکن و از نظر اجتماعی قابل پذیرش باشد.

9

۳- پایداری در زمینه گردشگری عبارت است از راهکارهایی برای مهار سرمایه داری در استفاده از منابع موجود در زمینه جذب گردشگری که متناسب با حفظ و نگهداری از آن منابع بوده و سبب افزایش سودمندی برای جوامع محلی شود.

۴- مسیریابی گردشگران در بافت های کهن به عنوان گامی دوجانبه و شاید چندسویه برای حفاظت از بافت و هدایت گردشگری می تواند به عنوان پیش اقدامی، بافت کهن مورد نظر را احیا بخشد و به عنوان گامی تکمیلی در امر حفاظت، به احیا بافت منجر - شود. مسیریابی بهینه، ضمن معرفی بافت و عناصر بارز آن به عنوان یک راوی و یک هادی مناسب می تواند هر ناآشنایی را با بافت مأنوس سازد و می تواند راهی باشد که حیات را در درون بافت جاری سازد. توانایی جذب گردشگر نه فقط برآورنده نیازهای مربوط و معاصر بافت است بلکه به عنوان ضرورتی برای حل مسائل بافت های کهن و ارزشمند نهفته در دل شهرها تلقی می شود.

۵- توسعه پایدار توسعه ای است که تأمین کننده خدمات پایه ای در ابعاد زیست محیطی، اقتصادی و اجتماعی برای همه و در جهت عدالت اجتماعی باشد و در عین حال سیستم هایی که از این خدمات بهره می برد، منابع طبیعی و اجتماعی را تهدید و تخریب ننماید.

۶- شهر پایدار شهری است که تنوع در آن وجود داشته و مورد حمایت قرار گیرد و تفکیک و جدایی فضایی بارزی در گروه های درآمدی وجود نداشته باشد. کلیه افراد و گروه ها به خدمات و تسهیلات اساسی دسترسی داشته و ساکنین دارای موقعیت های برابر باشند. بنابراین مفهوم شهر پایدار مفهومی بسیار ارزشمند و نویدبخش است؛ آلودگی، ازدحام و شلوغی و بی هویتی، بی روحی و دوری از طبیعت را از شهر می گیرد و محیط هایی قابل پیاده روی، فعال، پرتحرک و اجتماعی تحویل می دهد. در حقیقت شهر پایدار بستری برای رسیدن به اهداف پایداری است.

۷- توسعه محله ای پایدار مبین این اصل است که محلات شهری، دارای درونمایه عظیم اجتماعی و فرهنگی هستند که تنها بازآفرینی فرهنگ شهروندی و توجه به محلات به عنوان بستر زندگی اجتماعی ساکنین، به توسعه پایدار منجر خواهد شد. نمود توسعه محله ای پایدار، در این است که همه مردم و ساکنین آن شامل همه گروه ها و اقشار، از حقوق و امکانات برابر استفاده نموده و همچنین مسئولیت فعالیت ها و تصمیم گیری هایی را که بر محیط زندگی شان تأثیر می گذارد، بپذیرند.

۸- از جمله عوامل مؤثر در تغییر ساختار محلات شهری، طرح‌ها و برنامه‌های کنترل شده شهر است که به گونه‌ای غیرمستقیم، سازوکار طبیعی شبکه زندگی و فعالیت محله‌ای را دگرگون نموده است. دگرگونی فوق، به دنبال خود تأثیرات فراوانی در شکل-گیری ادراک، احساس و رفتار جدید در شهرنشینان به همراه داشته است. کارشناسان در جستجوی تبیین شرایطی هستند که در داخل شبکه وسیع فعالیت‌های شهری سادگی و صمیمت اولیه محیط‌های کوچک انسانی، به وجود آید. بدیهی است هدف فوق تنها به کمک بازسازی واحدهای فضایی - اجتماعی تهدید شده در شهرها، یعنی محله‌ها امکان‌پذیر است.

۹- هدف اصلی توسعه محله‌ای پایدار، بهبود ساختار فضایی و تقویت هویت مکانی از طریق نهادهای اجتماعی و در راستای افزایش سرمایه‌های اجتماعی است. هدف نهایی توسعه محله‌ای پایدار، ارتباط میان سرمایه‌های اجتماعی و کالبدی است؛ بدین مفهوم که از فرآیندهای اجتماعی به منظور بهبود هویت و ساختار کالبدی و ایجاد ظرفیت برای توسعه‌های آتی، استفاده می‌گردد.

۱۰- بر اساس نتایج تحقیقات انجام شده، ایران سالانه حدود یک میلیارد دلار بابت مسافر تهای اتباع خود پرداخت می‌کند و به تعبیری هر خانواده ایرانی که به طور متوسط پنج عضو دارد، سالانه ۸۵ دلار از سهم تولید ملی خود را بابت رونق به بازار جهانی توریست می‌پردازد، بدون اینکه از این بازار سهمی برده باشد. درآمد کشورهای خارجی از توریست ایرانی چهار برابر درآمد ایران از توریست خارجی است. شاید بی دلیل نباشد که قسمتی از درآمد دو شرکت بزرگ هواپیمایی بزرگ دنیا به ایران اختصاص دارد. طبق اعلام مسوولان گردشگری سهم ایران از بازار گردشگری جهان در حدود ۰/۰۸ درصد است.

10

۱۱- کشورهای مسلمان به طور کلی در هیچ کدام از دو دسته ی توریست فرست و توریست پذیر، رتبه ی قابل ملاحظه ای ندارند. که دلیل عمده و اساسی آن را می توان عدم اقبال دولت ها و ملت های آن ها دانست. عدم وحدت سیاسی و فرهنگی میان آنها نیز از عواملی است که باعث شده است حداقل خودشان با یکدیگر هم تعاملات قابل ملاحظه ای نداشته باشند. اما پشتوانه ی نفتی را باید به عنوان عامل اثر گذار در اتخاذ این سیاستها، معرفی نمود هرچند که از ضعف مدیریت ها و فقدان زیرساختها، در این زمینه نمی توان چشم پوشید. شاید همین فقدان منابع نفتی باعث رشد گردشگری کشورهای چینی و مالزی شده باشد چنان که ترکیه، با جذب ۲۲/۲ میلیون گردشگر در سال ۲۰۰۷ در رتبه نهم جهان قرار گرفته و مالزی با اختلاف جذب یکصد هزار گردشگر کمتر از ترکیه، پس از این کشور در جایگاه دهم جهان در جذب گردشگران قرار داشته است و اگر عربستان سعودی با ۵/۱۱ میلیون جهانگرد بر جایگاه بیست و یکم جهان تکیه زده است (خبرگزاری جمهوری اسلامی، ۱۳۸۸/۷/۴) به خاطر حضور حجاج می باشد. نداشتن منابع طبیعی در حد زیاد حتی باعث رشد خلاقیت آنها در ارائه ی راههایی برای جلب بیشتر توریست، نیز شده است.

۱۲- علاوه بر نقش اساسی سیاستگذاران کشورهای مسلمان در جلب یا دفع توریست، می توان به عوامل اجتماعی و فرهنگی به عنوان یک عامل مهم توجه کرد. اگر دولتمردان یک مملکت هم بخواهند به رونق گردشگری بیندیشند، تا از نظر اجتماعی و فرهنگی آمادگی لازم وجود نداشته باشد موفقیت چندانی حاصل نمی شود. حداقل در مورد کشورهایی به جز عراق و عربستان که مردم با انگیزه های اعتقادی سفر می کنند نه تفریحی، در مورد بقیه ی کشورها و از جمله ایران باید واقعا شرایط پذیرش توریست فراهم باشد و بعد انتظار جذب توریست را داشت.

منابع

(۱) بحرینی، سیدحسین (۱۳۷۸)، تجدد، فراجدد و پس از آن در شهرسازی، تهران، انتشارات دانشگاه تهران

- ۲) بصیرنیا، بصیره (۱۳۷۸)، طراحی دهکده گردشگری (نمونه موردی روستای زیارت گرگان)، پایان نامه، دانشکده هنر، دانشگاه تربیت مدرس
- ۳) سالک، نیما (۱۳۸۶)، عوامل مؤثر بر پایداری توسعه محله در فرآیند برنامه‌ریزی شهری - مورد مطالعه: محله ده ونک (منطقه ۳ تهران)، پایان نامه، دانشکده هنر، دانشگاه تربیت مدرس
- ۴) موسوی، یعقوب (۱۳۸۲)، بازسازی شهری با تکیه بر توسعه محله‌ای، دفتر مطالعات و پژوهش‌های راهبردی سازمان فرهنگی - هنری شهرداری تهران
- ۵) حبیبی، سیدمحسن (۱۳۸۰)، مسیر پیاده گردشگری، نشریه هنرهای زیبا، دوره ۹، صص ۱۱-۴
- ۶) عزیزی، محمد مهدی (۱۳۸۴)، توسعه شهری پایدار، برداشت و تحلیلی از دیدگاه‌های جهانی، نشریه علمی - پژوهشی صفا، دانشگاه شهید بهشتی، شماره ۳۲
- ۷- صرافی، مظفر (۱۳۸۱)؛ بنیادهای توسعه پایدار کلانشهر تهران، همایش توسعه و ضد توسعه فرهنگی اجتماعی
- ۸- صرافی، مظفر (۱۳۷۵)؛ توسعه پایدار و مسئولیت برنامه ریزان شهری، مجله معماری و شهرسازی، شماره ۳۵، صص ۳۹-۴۵
- ۹- کبیری زادگان، هدا (۱۳۸۹)؛ بررسی الگوی توسعه پایدار شهری در بافت های تاریخی با تاکید بر گردشگری شهری (نمونه موردی: شهر کاشان)، پایان نامه کارشناسی ارشد دانشگاه پیام نور تهران دانشکده علوم انسانی و علوم پایه
- ۱۰- تقوی، مهدی و پورسلیمانی، علی (۸۸۳۱). «بررسی عوامل مؤثر بر رشد صنعت گردشگری». پژوهش نامه اقتصادی، دوره ۹، شماره ۳، پیاپی ۳۴، صص ۱۷۲-۱۵۷
- ۱۱- زردان، میثم و منصور بهمنی، مسلم (۱۳۹۴). گردشگری روستایی و اصول توسعه گردشگری پایدار. همایش ملی عمران و پایداری با رویکردی بر توسعه پایدار
- ۱۲- معصومی، محمد (۱۳۸۵). «گردشگری و برنامه ریزی منطقه ای: فرایند برنامه ریزی توسعه پایدار گردشگری، نشریه ساخت و ساز شماره ۲۵
- ۱۳- کاظمی، علی، صنایعی، علی، رنجبریان، بهرام و آذربایجانی، کریم (۹۸۳۱). «شناسایی مزیت های رقابتی در صنعت گردشگری به منظور جذب گردشگران خارجی (مورد مطالعه: استان اصفهان)». نشریه پژوهش های شهری و منطقه ای، سال دوم، شماره ۵، صص ۹۳-۱۱۰
- ۱۴- محلاتی، ص (۱۳۸۱)؛ جهانگردی پایدار شهری، مجله شهرداریها شماره ۴۶
- ۱۵- موحد، علی (۱۳۸۶) گردشگری شهری، دانشگاه شهید چمران اهواز

16-Liang, Z. X., & Hui, T. K. (2016). "Residents' quality of life and attitudes toward tourism rural destinations: Residents' perceptions, community participation and support for tourism development". *Tourism Management*, 60, 147-158.

17-Liu, J., Nijkamp, P., Huang, X., & Lin, D. (2017). "Urban livability and tourism development in China: Analysis of sustainable development by means of spatial panel data". *Habitat International*, 68, 99-107

18-Lemen, E. and Cox, J. E. Sustainable Urbanising Nation. *Ekistics*, Vol, (1991).

دومین کنفرانس بین المللی مدیریت، گردشگری و تکنولوژی

بناتنگ، مالزی / ۳۱ اردیبهشت ۱۴۰۰

2nd International Conference on Management, Tourism and Technology (ICMTT)

21 May 2021 | Penang, Malaysia

19-Batler, R. W, (1996), Ecotourism – Has it Achieved Maturity or Has the Bubble Burst?,
Keynote Address, Pacific Rim Tourism 2000, Rotrua, New Zealand, 4.

20-Falamaki,M. 2005. Architect formation in west and Iran experiences, second edition, and
publishing space (related scientific institutions-culture space)

21-World Commission on Environment and Development (WCED), Our Common Future.
Neewyork: Oxford University Press, (1987).

22-Weaver,d and oppermann(2000),tourism management,wily

23-Cooper,f.shepherd,g(2000),tourism principals and practice longman

24-Fennel,d(1999)ecotourism routledge

25-Ziffer,k.a(1989)ecotourism the uneasy alliance,Washington dc,conservation international and
Ernst and young

<http://www.aftabir.com>